

Тема: Україна в умовах десталінізації

План:

1. Внутрішньополітичне становище України на початку 1950-х років. Початок десталінізації.
2. «Відлига».
3. Реабілітаційний процес.
4. Зміни вищого партійного керівництва УРСР.
5. Розширення повноважень союзних республік.

1. Реформи, що розгорнулися в радянському суспільстві на початку 1950—1960-х років стали продовженням пошуків подальшої моделі розвитку СРСР, що відбувалися в останні роки правління Й. Сталіна. Розробляється нова програма ВКП(б) (КПРС), проект якої був підготовлений у 1947 р. Його особливістю було те, що акцент робився на соціальні програми: будівництво житла, забезпечення кожного громадянина автомобілем, організація мережі їдалень, пралень тощо. Предметом обговорення стала проблема співвідношення розвитку промисловості груп «А» і «Б». Згодом М. Хрущов використав нароби, ідеї, що були вироблені наприкінці 1940-х — на початку 1950-х років.

XVII з'їзд компартії України продублював рішення з'їзду КПРС. Виступаючи на з'їзді делегати неначе змагались у славослів'ї на честь «великого вождя і вчителя тов. Сталіна».

Теоретичною основою цього курсу стала стаття Й. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». У ній Й. Сталін доводив можливість побудови комунізму в СРСР навіть в умовах капіталістичного оточення. Він сформулював три основні попередні умови виконання цього масштабного завдання: 1) забезпечити раціональну організацію виробничих сил, безперервний ріст всього суспільного виробництва з переважним розвитком виробництва засобів виробництва; 2) шляхом поступових переходів підняти колгоспну власність до рівня загальнонародної, а товарний обіг поступово замінити системою продуктообміну з метою охопити ним всю продукцію суспільного виробництва; 3) домогтися такого культурного росту суспільства, яке б забезпечило всім членам суспільства всебічний розвиток їх фізичних і розумових здібностей.

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін. Ця дата стала початком процесу, що згодом отримав назву «**відлига**» — процес спроб лібералізації суспільно-політичного життя, проведення значних соціально-економічних реформ. Розвиток і поглиблення цього процесу став основою **десталінізації** — тобто відходу від найбільш одіозних проявів сталінського

тоталітарного режиму. Найбільш радикальних рис цей процес набув після XX з'їзду КПРС (1956).

По смерті Й. Сталіна серед його наступників розпочалась боротьба за владу. У кожного з протиборчих угруповань «сталінської гвардії» (Л. Берії, Г. Маленкова, М. Хрущова) було своє бачення подальшого розвитку СРСР.

У цій боротьбі переміг М. Хрущов у союзі з Г. Маленковим.

Тривала робота М. Хрущова в Україні у попередні роки зумовила те, що його найближче оточення формувалося з осіб, які разом з ним працювали в республіці. У 1958 р. українці становили 60 % членів КПУ. Вихідці з України зайняли провідні посади і в союзному керівництві. Так, Р. Малиновський, А. Гречко та К. Москаленко досягли високого рангу Маршала Радянського Союзу, а два перші згодом стали міністрами оборони СРСР. В. Семичасний обійняв пост голови союзного КДБ, а чотири українці — О. Кириченко, М. Підгорний, Д. Полянський та П. Шелест — увійшли до складу Політбюро ЦК КПРС. Такі успіхи українців у радянській ієрархічній системі можна пояснити їх тісними зв'язками з М. Хрущовим, їх особистими рисами лояльних виконавців волі системи, а також місцем, яке зайняла Україна в Радянському Союзі.

Зростання ролі й кількості українців у партійно-державному апараті супроводжувалося процесом перебудови і вдосконалення самого апарату. У міністерствах, відомствах та органах управління на місцях протягом 1955—1956 рр. було ліквідовано 4867 структурних підрозділів, організацій та установ, скорочено 92,5 тис. посад адміністративно-управлінського апарату. Водночас розширювались права місцевих органів влади.

Крім змін у партійному та державному керівництві почався процес поступового відходу від найбільш одіозних проявів сталінського режиму. Припинились масові репресії, почався обережний процес реабілітації репресованих у 1930—1940 роки і повернення депортованих осіб, пов'язаних з діяльністю ОУН—УПА.

2. «Відлига» — період в історії СРСР, а відповідно й історії УРСР, який охоплює 1953—1964 рр., тобто період знаходження при владі М. Хрущова. Він характеризується ліквідацією таких проявів сталінського режиму, як масові репресії, тотальний контроль за всіма сферами діяльності тощо, і спробою проведення суспільно-політичних, економічних реформ з метою надати нового імпульсу розвитку радянського суспільства на шляху до «побудови комунізму».

Основним змістом «відлиги» є деєталінізація — система заходів по усуєненню найбільш одіозних проявів сталінського режиму. Деєталінізація мала обмежений характер і не торкалася основ існуючого ладу.

Деєталінізація – процес ліквідації найбільш одіозних проявів сталінського режиму. Її складові:					
Ліквідація системи ГУЛАГу, системи масових репресій	Амністія. Реабілітація незаконно засуджених	Реформа силових відомств, судової системи. Впровадження в їх діяльності принципу законності	Послаблення ідеологічного тиску. Тимчасове припинення компанії проти “українського буржуазного націоналізму”	Деєцентралізація управління. Послаблення командно-адміністративної системи.	Розширення прав і повноважень союзних республік. Зростання частки українців у партійному і державному апараті. Зростання впливу української партійно-державної еліти в союзному керівництві.

3. Процес реабілітації почався відразу після смерті Сталіна і здобув свого найбільшого поширення після XX з’їзду КПРС (лютий 1956 р.).

Перший етап (1953—1956). Реабілітація торкалася лише незначної частини незаконно репресованих. Проголошуються масові амністії. Відбувався демонтаж сталінської репресивної системи. Правоохоронна система приводиться у відповідність з принципами законності.

Амністія 1953 р. — стосувалась осіб, засуджених на строк до п’яти років, а також засуджених за посадові, господарські та військові злочини. Вона мало торкнулася політичних в’язнів, які мали значно більші терміни ув’язнення.

Амністія 1955 р. — стосувалась осіб, що співробітничали з окупантами в роки війни, але не чинили злочинів.

Також проголошувались амністії для воїнів УПА, які складуть зброю, — і тих, хто утримувався в таборах. До 1957 р. було звільнено понад 65 534 бійців ОУН—УПА.

Проте амністія не передбачала реабілітацію. Звільнені політичні в’язні продовжували носити клеймо «ворогів народу».

За 1954—1956 рр. було реабілітовано лише 8 тис. чоловік.

Ліквідація репресивної системи.

Восени 1953 р. було ліквідовано військові трибунали МВС та особливу нараду МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання та ув'язнення. У 1954 р. сформовано Комітет державної безпеки (КДБ) СРСР і УРСР. Нові органи були зобов'язані переглянути заведені на громадян політичні справи. У 1954 р. — створено комісію Президії ЦК КПРС із розслідування злочинів Й. Сталіна. У 1955 р. — запроваджено прокурорський нагляд.

На початку 1956 р. скасовується постанова ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. про порядок ведення справ «щодо підготовки і здійснення терористичних актів» та постанови від 1 грудня 1934 р. та 14 вересня 1937 р. про зміни в карно-процесуальному кодексі, за якими не дозволялися касаційні скарги в справах про шкідництво, терор і диверсії.

Також було розпочато роботу зі створення нового кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного кодексів, воєнного статуту.

Ліквідовано систему ГУЛАГу, в якому на 1954 р. утримувалося 949 тис. в'язнів.

Другий етап (1956—1959). Реабілітація стала масовою. Було створено 90 спеціальних комісій, які мали право розглядати справи безпосередньо в таборах.

Спочатку реабілітації підлягали репресовані діячі КПУ — В. Чубар, С. Косіор, В. Затонський, М. Скрипник, Ю. Коцюбинський та інші. У липні 1956 р. в пресі з'явилися повідомлення про реабілітацію драматурга М. Куліша, режисера Л. Курбаса та інших. Загалом до листопада 1959 р. державні інстанції, органи прокуратури і КДБ переглянули 4 млн 263 тис. справ на 5 млн 481 тис. чоловік. З їх кількості було реабілітовано 2 млн 684 тис. чоловік, що становило 58,2 % тих, на кого були заведені справи в репресивних органах України. Загалом за 1956—1963 рр. було повністю реабілітовано лише 250 тис. чоловік. На 1959 р. за політичні злочини в таборах утримувалось 11 тис. чоловік. З 1962 р. комісії по реабілітації поступово припинили свою роботу.

Реабілітації не підлягали колабораціоністи, активні діячі ОУН—УПА, жертви політичних репресій до 1934 р., а також всі репресовані за «український буржуазний націоналізм». Держава не визнала себе винною у депортації селян під час колективізації 1930-х років, вибіркової депортації із Західної України, депортації кримських татар, німців та інших народів з півдня України.

У подальші роки реабілітація продовжувала тривати, але за період 1963—1986 рр. було повністю реабілітовано 80 тис. чоловік.

Паралельно з реабілітацією жертв сталінських репресій відбулися нові політичні репресії, вносилися зміни до законодавства, які збільшували можливості влади в їх проведенні. Так, ВР СРСР прийняла закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». У кримінальний кодекс було введено статтю «антирадянська агітація і пропаганда». Протягом 1954—1959 рр. за антирадянську діяльність було репресовано 3,5 тис. чоловік.

4. За період правління М. Хрущова у вищому керівництві УРСР відбувалися неодноразові зміни. Вони були викликані: прагненням усунути від влади в республіці противників Хрущова, розширенням повноважень республіканських органів влади, зміною ролі УРСР в СРСР.

За період 1953—1964 рр. змінилось декілька перших секретарів ЦК КПУ.

— 1953—1957 рр. Кириченко О. І. У період його правління відбувається «українізація» КПУ, здійснюється кампанія по реабілітації репресованих, ставиться питання про чистоту української мови, про розвиток національної науки. Його відданість Хрущову не була помічена. Після розгрому Хрущовим «антипартійної групи» (Маленков, Каганович, Молотов та ін.) Кириченка було відкликано до Москви і призначено на посаду секретаря ЦК КПРС.

— 1957—1963 рр. Підгорний М. В. Вихованець сталінської школи партійних кадрів був слухняним виконавцем волі вищого керівництва. У червні 1963 р. був висунутий Хрущовим на посаду секретаря ЦК КПРС. Є відомості, що саме Підгорний згодом відіграв вирішальну роль в усуненні Хрущова від влади в жовтні 1964 р. Він був одним з претендентів на місце першого секретаря ЦК КПРС.

— 1963—1972 рр. Шелест П. Ю. Своєю кар'єрою зобов'язаний підтримці Хрущова і Підгорного. Коли постало питання про усунення Хрущова, Шелест вважав, що об'єктивної необхідності замінювати Хрущова на Брежнєва не було: «Це моє тверде переконання, хоча сам брав участь у тому, що сталося».

5. У період хрущовської «відлиги» було здійснено ряд заходів, які розширили права республік, у тому числі і УРСР.

1. Українці стали частіше висуватися на керівні посади в республіці, а також в Союзі.

2. Розширились функції і підвищилась відповідальність КПУ.

3. Активізувалась діяльність УРСР на міжнародній арені. Так, якщо в 1953 р. республіка була членом 14 міжнародних організацій, то в 1955 р. — 29. До 1959 р. УРСР підписала або приєдналася до 65 міжнародних договорів та інших актів. У

1954 р. Україну відвідало 69 закордонних офіційних делегацій, у 1956 р. — 145, 1958 р. — 305. Україну стали відвідувати і закордонні туристи. Так, якщо в 1953 р. їх було лише 805 чоловік, то вже в 1958 р. — 23 054. Зросли обсяги участі України в зовнішньоекономічних зв'язках СРСР.

4. Унаслідок реформи управління економікою в 1957 р. під контроль Ради Міністрів УРСР, зокрема рад народного господарства і місцевих рад депутатів трудящих, перейшло 97 % підприємств проти 34 % у 1953 р.

5. Розширилися права республіки у формуванні свого бюджету, у питаннях матеріально-технічного постачання, збуту продукції, будівництва, використання капіталовкладень.

6. До підпорядкування республіки передавалися питання обласного адміністративно-територіального устрою, районування, віднесення міст до обласного, республіканського підпорядкування.

7. До компетенції УРСР належали питання прийняття кримінального, цивільного і процесуального кодексів, установлення основ законодавства про судоустрій та судочинство.

Та всі ці заходи здійснювалися під суворим контролем центру, до якого згодом знову повернулися його командні функції.

Д/з Опрацювати розділ 28 с. 253-254 підручника: Гук О.І. Історія України. Комплексне видання для підготовки до ЗНО та ДПА / О.І.Гук. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. – 296с. + 32с. : іл..